

GUY STANDING • **Prekarya** Bildirgesi

GUY STANDING 1948'de doğdu. Sussex, Illinois ve Cambridge'de ekonomi öğrenimi gördü. 1975-2006 arasında Dünya Çalışma Örgütü'nde (ILO) çalıştı. 2006'da üniversitede ders vermeye başladı. 2013'ten beri Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda (SOAS) öğretim üyesidir.

İletişim'den daha önce *Prekarya - Yeni Tehlikeli Sınıf* kitabı yayımlandı (çev. Ergin Bulut, 2014).

A Precariat Charter. From Denizens to Citizens

© 2014 Guy Standing

Bu kitabın yayın hakları Bloomsbury Publishing Plc'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 2516 • Araştırma-İnceleme Dizisi 414

ISBN-13: 978-975-05-2236-9

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Deniz Karagül

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DIZIN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

GUY STANDING

Prekarya Bildirgesi

Hakların Kısılmasından
Yurttaşlığa

*A Precariat Charter
From Denizens to Citizens*

ÇEVİRENLER

Sercan Çınar - Senem Demiralp

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
1 Kısmi Yurttaşlar ve Prekarya	11
2 Kemer Sıkma Çağı	43
3 Prekarya Büyüyor	65
4 Faydacı Mutabakata Karşı Koymak	107
5 Prekarya Bildirgesi'ne Doğru	139
Madde 1: Çalışmayı Üretici ve Yeniden Üretici Bir Etkinlik Olarak Yeniden Tanımlayın.....	161
Madde 2: İşçi İstatistiklerini Yeniden Düzenleyin.....	163
Madde 3: İşe Alma Süreçlerini Basitleştirin	166
Madde 4: Esnek Emeği Düzenleyin.....	170
Madde 5: Örgütlenme Özgürlüğünü Geliştirin	182
Madde 6-10: Mesleki Toplulukları Yeniden İnşa Edin.....	198
Madde 11-15: Sınıf Temelli Göç Politikasını Durdurun	204
Madde 16: Adil Yargı Hakkını Herkese Sağlayın.....	217
Madde 17: Yoksulluk Tuzaklarını ve Güvencesizlik Tuzağını Ortadan Kaldırın.....	232
Madde 18: Sosyal Yardım Değerlendirme Sistemlerini Ateşe Verin	242

Madde 19: Engellileri Şeytanlaştırmaktan Vazgeçin.....	251
Madde 20: İstihdama Dayalı Refaha Hemen Şimdi Son Verin!.....	261
Madde 21: Günlük Kredileri ve Öğrenim Kredilerini Düzenleyin.....	277
Madde 22: Finansal Bilgi ve Danışmanlık Hakkını Tesis Edin.....	285
Madde 23: Eğitimi Meta Olmaktan Çıkarın	289
Madde 24: Sübvansiyonları Ateşe Verin	298
Madde 25: Evrensel Temel Gelire Yönelik Harekete Geçin.....	310
Madde 26: Ulusal Varlık Fonları Aracılığıyla Sermayeyi Paylaştırın.....	330
Madde 27: Müşterekleri Yeniden Güçlendirin.....	340
Madde 28: Müzakereci Demokrasiyi İhya Edin.....	353
Madde 29: Hayırseverliği Yeniden Marjinalleştirin.....	361
6 Bir Gelecek Var!.....	367
<i>KAYNAKÇA.....</i>	<i>375</i>
<i>DİZİN.....</i>	<i>389</i>

ÖNSÖZ

Heraklitos'un iki bin beş yüz yıl önce söylemiş olduğu ve günümüzde de sıklıkla tekrarlanan bir vecizesi var: "Aynı nehirde iki kere yıkanılmaz". Bu söz, elinizdeki kitaptan önce yazmış olduğum *Prekarya* üzerine dünyanın farklı yerlerinde konuşurken hissettiklerimi ifade ediyor. *Prekarya*'ya dair konuşurken her seferinde sunumlarım kimi yönlerden soluklaştı, kimi yönlerden de daha anlaşılır hale geldi ve olgunlaştı. Bu olgunlaşma, genellikle dinleyicilerin tepkileri ve konuya hâkim sorular neticesinde gerçekleşti.

Kitap yazmak bir kendini beğenmişlik eylemidir. Dile getirilen argümanların okuyucular tarafından dikkate alınacağını düşünmek de kitap yazmakla aynı kibri taşır. Bu sebeple, beni dinlemiş ve de sözlü, yazılı ve çoğunlukla elektronik posta yolu ile bana karşılık vermiş olan herkese bu önsöz aracılığı ile teşekkür etmek benim için büyük bir zevk. Bu süreç genellikle insanların prekaryaya dahil olma hikâyelerini dinlemem ve bu hikâyelerin bende yarattığı üzüntü ve öfke ile birlikte eğitici bir deneyim oldu.

Bu kitabın başlıca sorumlusu onlardır. Bu kitap, 1980'li yıllarda Birleşik Krallık, İsveç, Finlandiya, Hollanda, İspanya, Almanya, İtalya ve Avusturya'da emek piyasasındaki artan esnekliğe dair kaleme aldığım –bazıları ILO ya da akademiden mes-

lektaşlarım tarafından veya onlar ile birlikte yazılan– bildiriler ve ulusal monograf serisi ile başlayan uzun yolculuğun zirvesini oluşturuyor. Bu çalışmalardaki temel iddia ise neo-liberal modelin ekonomik olarak daha güvencesiz ve bölünmüş toplumlar yaratacağı idi.

1990'lı yılların büyük bir bölümü emek esnekliği ve güvencesizlik üzerine fabrikalardan ve işçilerle yapılmış anketlerden veri toplamakla geçti. Çok sayıda bildiri ve dört kitabın yanında ILO tarafından *Daha İyi bir Dünya için Ekonomik Güvenlik* başlığıyla yayımlanan kapsamlı rapor bu çalışmanın ürünüydü. Bu süreçte, zengin ve fakir birçok farklı ülkede, düzinelerce fabrika ve çiftliği ziyaret etme ve yöneticiler, patronlar, işçiler ve onların aileleri ile görüşme fırsatına eriştim. Bir iktisatçı olarak, gerçekleştirdiğimiz geniş ölçekli anketlerin aksine, yapmış olduğum bu görüşmeleri “bilimsellik” ile açıklayamam. Buna rağmen kendimi, Alfred Marshall'ın geleceğin iktisatçılarına yönelik verdiği “Fabrikalara girin!” emrini yerine getirirken buluverdim. Bu emrin vazettiği şey, çalışan ve emek veren insanları izleyerek ve dinleyerek öğrenmektir.

Bu kitap bir yığın istatistiği yeniden üretmiyor, amacı da bu değil. Bu kitapta amaçlanan şey başkalarının, prekaryanın lehine olacak politikalara ve kurumsal değişimlere odaklanmalarını teşvik etmek. Siyasi tartışmalar her yerde karman çorman bir hal almışken, sosyal demokratlarla yapılan tartışmalar iyice tükeniyor. Sosyal demokratlar sadece eski mesajlarına başvuruyorlar. Daha da kötüsü, olanların sebebini anlamış gibi görünmüyorlar.

Doğrusunu söylemek gerekirse bu kitabı yazmam için gereken enerjiyi, ana akım politika yapımcıların ve medyanın, sayıları uluorta artan prekarya ve kısmi yurttaşlarla* *empati* kurmaktan fersah fersah uzakta olmaları sayesinde buldum. Yaşanmakta olan şey gereksiz ve ahlâkdışı. Konuşma fırsatına sahip olan her bir kimsenin hükümetlerin teşvik ettiği ve muhalefettekilerin zorlukla karşı çıktığı haksızlık ve eşitsizliğe dair sesini yükseltiyor olması gerekiyor.

(*) Metinde geçen ifade denizen – ç.n.

Kısacası bu kitap, bir siyasi hareketin temeli olabilecek olan prekarya için bir gündem oluşturmak için yazıldı ve bu hareketi tanımlayan şey, çoğunluğa yapılan faydacı bir çağrı değil, “İyi bir Toplum” yaratma vizyonudur. Bu kitap bir yönüyle de Prekarya kitabına gelen tepkileri cevaplandırma çabasıdır.

Eski-model Marksistlerin kafalarını meşgul eden bir mesele var. Prekarya bir sınıf mıdır? Bu kitapta yapmaya çalıştığım bir diğer şey ise onların prekaryanın ayrı bir sınıf olmadığı yönündeki iddialarına cevap vermek. Her halükârda, yapıcı bir tartışmaya yer açılmalıdır. Güvencesizlik (“precariousness” ya da bazılarının tercih ettiği haliyle “precarity”) “sosyal bir durumdan” daha fazlasıdır. Sosyal bir durum eyleyemez. Sadece müşterek ve uyumlu hedefleri olan bir sosyal grup bunu yapabilir. Her iki kitapta da altını çizmeye çalıştığım şey, prekaryanın mevcut haliyle oluşum halinde olan bir sınıf olduğu ve kendisini ortadan kaldırmanın yollarını aramak için kendi için sınıf haline gelmek zorunda olmasıdır. Bu durum prekaryayı, kendisini daha güçlü bir şekilde yeniden üretmek isteyen diğer sınıflardan farklı olarak dönüştürücü bir sınıf haline getiriyor.

“Çalışma” ve “emek”* arasındaki fark ise vurgulanmaya değer bir diğer nokta. *Prekarya* üzerine yapılan çok sayıda yorum bu noktayı kavramaktan yoksundu. Dolayısıyla, temel farklar bu kitapta tekrar vurgulanıyor.

Kitabın açılış bölümleri, ekonomik krizin prekarya üzerindeki sonuçlarını ve faydacı demokrasiye bir alternatif oluşturmak için neden bir Prekarya Bildirgesi’ne ihtiyaç duyulduğunu tartışmadan evvel, temel kavramları tanımlıyor. Kitabın ikinci yarısı ise Bildirge’ye temel oluşturabilecek yirmi dokuz madde sunuyor. Bunlar detaylı maddeler değil ve okurlar, kendi öncelikleri doğrultusunda maddelere ekleme yapabilirler. Fakat kitaptan umduğum şey sunulan kavramsal setin, eylem için bir çerçeve oluşturabilmesi.

Geriye, fikirlerime ve yazılanlara katkı sunmuş olanlara teşekkür etmek kalıyor. Bir kere daha, bizzat yüzlerine karşı te-

(*) Work çalışma, labour ise çoğunlukla emek olarak, kimi yerlerde de bir işte çalışma olarak değişmeli bir biçimde çevrilmiştir – ç.n.

şekkür etmenin en iyi fikir olduğunu düşündüğüm çok fazla kişi var. Vurgulanması gerek esas nokta, bu kitabın tek bir yazarın çalışması olmadığıdır.

Küresel Dönüşüm'ün tam ortasında, İyi Toplum'un yeni ilerici vizyonunun oluşması için mücadelenin sürdüğü önemli zamanlardan geçiyoruz. Nehir şüphesiz ki akıyor. Değişim yaklaşıyor. Zihinlerden kazınması en zor olan grafiti muhtemelen Madrid'de bir duvarda yazılıydı: "Olabilecek en kötü şey, mazi-
de kalanın normalleşerek geri dönmesidir."

GUY STANDING

Eylül 2013

Kısmi Yurttaşlar ve Prekaryaya

Dünyanın dört bir yanında, kısmi yurttaşlara dönüşenlerin sayısı her geçen gün artıyor; bu insanların yurttaş olmaktan kaynaklanan hakları törpülenirken genellikle bunun farkında olmuyorlar ya da bu durumun getirdiklerine tümüyle hâkim değiller. Birçoğu kronik güvencesizlikle nitelenmiş yükselen bir sınıf olan prekaryaya katılıyor. Prekaryaya dahil olurlarken de emeğin ve işçi sınıfının eski normlarından uzaklaşıyorlar. Tarihte ilk defa hükümetler, kendi yurttaşlarının sahip olduğu hakları kısıtlarken, aynı zamanda geleneksel olarak kısmi yurttaş olarak tanımlanan göçmenlerin hakları da gitgide zayıflatılıyor.

Ana akım siyasetçiler ve siyasi partiler –geleneksel tabirle solda ve sağda olanlar– aleni bir biçimde faydacı hale geldiler. Geçmişe romantize etmeden baktığımızda, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan sınıf temelli siyasi partilerin, tartışmacı ya da katılımcı demokrasi çizgisine yaklaştıklarını görüyoruz. Gruplar tartışıp, sınıf temelli perspektiflerini şekillendirdiler. Buna karşın, küreselleşme çağında ortaya çıkan şey faydacı demokrasi olarak adlandırılmalı. Siyasetçiler ve eskiyen siyasi partiler, sınıf temelli değerleri ya da onlara rehberlik eden sınıf mücadelesi fikrini terk ederek, metalaşmış siya-

sete gark ettiler. Metalaşmış siyasetin odaklandığı şey ise, “orta sınıf” olarak tarif edilen çoğunluğa hitap edebilecek siyasi bir formül bulabilmek.

Bir azınlığı haklarından mahrum bırakıp prekaryaya doğru iten politikaları yürürlüğe koyan siyasetçiler bu durumu pek de önemsemiyorlar. Kendilerini çoğunluğa pazarlayabildikleri müddetçe seçimleri kazanabilirler. Fakat haklarından mahrum bıraktıkları azınlık gün geçtikçe büyüyor. Ve milyonların büyük şehirlerin parklarında ve meydanlarında toplanarak hoşnutsuzluklarını göstermesi, ortalığın kıpırdanmaya başladığını gösteriyor.

Yurttaşlar ve haklar

Yurttaşlık fikrinin geçmişi antik Yunanistan’a kadar gider. Yurttaşlık fikri, “Tanrı’nın iradesine” tabiiyetten kurtuluşu vazededen Rönesans ve ondan doğan heyecan verici özgürleşme çağrısı ile birlikte 1789’da ortaya çıkan Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi ile beraber ileriye doğru önemli bir sıçrama gerçekleştirdi. Bu andan itibaren, *hakları* olan kimseye yurttaş denildi. Amerikan Devrimi ve Anayasası’nın ve Fransız Devrimi’nin yaratılmasında büyük katkı sunmuş bir İngiliz olan Tom Paine’in yaşadığı döneme iz bırakan *Ortak Duyu ve İnsanın Hakları* başlıklı risalelerinde belirttiği gibi, hakları olan kimseye yurttaş deniyordu.

T.H. Marshall’ın (1950) İkinci Dünya Savaşı ertesinde yurttaşlığı modern bir forma kavuşturma maksadıyla yapmış olduğu tanımda yurttaşlık, “bir topluluğa tam üyelik neticesinde kişiye verilmiş olan bir statüdür”. Yurttaş olmak “yurttaşlığın getirdiği temel yükümlülükleri yerine getirme şartı ile belli standartlara uygun ve medeni bir şekilde yaşama hakkına mutlak bir anlamda sahip olmaktır”. Bu kitabın da meselesi olan zorunlu emek, Marshall tarafından daha sonraki kavramsallaştırmasında “yurttaşlık yükümlülükleri” olarak kendisine yer buldu. Zorunlu emeği bu şekilde kullanmış olsa da, “20. yüzyılda yurttaşlık ve kapitalist sınıf sistemi arasında bir savaş” yaşan-

dığını not düşen Marshall, haklar ve kapitalizm arasındaki gerginliği fark etmişti. Yurttaşlık, “sosyal sözleşmenin statülerin yerine geçmesi, piyasa ederinin sosyal adalete tabi kılınması ve ilan edilen hakların pazarlık gündemi olmaması” gibi bir içeriğe sahip olan sosyal haklar kavramı sayesinde kapitalizmin sınıf sistemine kimi değişiklikler empoze etti.

Bu durum, Karl Polanyi'nin *Büyük Dönüşüm*'de ([1944] 2001) sosyal-demokratların hâkimiyeti altında geçen ve “yeni-den içkin hale gelme (re-embedded)” evresi olarak tanımladığı 1944 ve 1970'ler arasındaki dönem için genel hatlarıyla geçerlidir. Bu dönemi takip eden “ayrışma (disembedded)” evresinde ise, sosyal sözleşme insanların statüsü tarafından istila edildi ve sosyal adalet piyasadaki fiyatlara tabi oldu.

Bunun yanında, herkesin eşit olarak sahip olması gereken evrensel insan hakları ile insanların mevcut sosyal statüsü ile çevrelenmiş ve yurttaşlığa içkin hale gelmiş olan haklar arasında bir gerilim yaşanıyor. Modern çağdaki hak olgusu yurttaşlık ile beraber “çözölmeye uğruyor” (Bobbio, 1990). Çözölen yurttaşlık ise, sosyal bir oluşuma (genellikle egemen bir ulusa) ait olma ve bu aidiyetin bir işlevi olarak tanınan haklar üzerinden tanımlanıyor.

Zolberg'in (2000) 20. yüzyılın başlarında “yurttaşlığın aşırı milliyetçi versiyonu”* olarak ifade ettiği yurttaşlık formunun baskın hale gelmesi “hakların millileşmesine”** yol açtı. Hannah Arendt ([1951] 1986) bunun totalitarizme yol açtığını belirtiyor. Ayrıca kimi ölkeler, uluslararası göçü kendi lehlerinde kullandılar. ABD'nin 1920'li yıllarda çoğunlukla “Protestan ölkelerden” gelen göçlere dönük getirdiği kısıtlamalar gibi bazı ölkeler ayrımcı kota sistemlerini uyguladılar. Ulusal yurttaşlık, yükümlölüklerle bağıntılı hale geldi ve bu yükümlölüklerin başında erkeklerin askerlik yapma zorunluluğu geliyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitişiyle beraber hakların çerçevesi genişledi ve ilerleme sağlandı. Bu ilerleme, 1948 yılında kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile birlikte, 1951 tarihli

(*) Metinde geçen ifade hypernationalist version of citizenship – ç.n.

(**) Metinde geçen ifade nationalization of rights – ç.n.

Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair Birleşmiş Milletler Sözleşmesi ve 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme gibi çok sayıda uluslararası belge sayesinde gerçekleşti. Bununla birlikte, uluslararası hakların bu biçimiyle ortaya konması, ulusal yurttaşlık ve haklar arasındaki alışlagelmiş bağıntıyı yansıtmaktaydı.

Uluslararası Bildiri (13. madde) böylelikle seyahat özgürlüğünü, hakkını göç etme (emigrate) hakkı –bir ülkeyi *terk etmek*– olarak yorumlarken göçmen olmayı (immigrate) –bir ülkeye *giriş yapmak*– bu hakkın kapsamında değerlendirmiyor. Bu hak, dünyanın herhangi bir yerinde haklarından mahrum bırakılmış, ulusal yasalar ve kurumlarca koruma altında olmayan ve ülkesini terk eden göçmenler için tarif edilmiş. Bu durumda hukukçular, insan hakları ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin içinde yer alan ulusal egemenliğe dayalı ülke topraklarıyla sınırlandırılmış hakların birbiriyle tezat oluşturduğunu görmüş oldular. Benzer bir şekilde, Mülteciler Sözleşmesi'nde ortaya konan mültecilerin ve sığınmacıların sınır dışı edilmemesi ilkesine karşın bu ilke, aynı ülkede yaşayan diğer yurttaşların sahip olduğu yurttaşlık haklarını mülteci ve sığınmacılara tam olarak sağlamıyor.

Bu durumda haklar, yurttaşlığın nişanı olarak görülüyor, ve sadece yurttaşlar kendi ülkelerinde tanınan hakların tamamına sahip olabiliyorlar. Bu yönden bakıldığında göçmenlerin birçoğu kısmi yurttaş (hakları yurttaşlara göre sınırlandırılmış) konumunda. Fakat bu kategori altında sadece göçmenleri değerlendiremeyiz. İddia edeceğimiz üzere bazı göçmenler, bazı “yerli yurttaştan” daha fazla hakka sahip olabilir. Küreselleşme çağının gerçeği ise gün geçtikçe artan sayıda insanın mevcut haklarını kaybederek kısmi yurttaşlara dönüşüyor oluşu.

İnsanın *hakkı* evrenseldir ve herkes içindir. Eğer ki bir insanın hakkı yok sayılıyorsa, bu durumun kanunlarla saptanmış nedenlere dayanmış ve yasal prosedüre uygun olması gerekir. Bir hakkın kazanılması/sağlanması ülkenin kanunları ve yasal süreçlerine bağlı olarak gerçekleşir ve kişilerin keyfiyeti-ne, davranışlarına ya da tutumlarına bağlı değildir. Bu nokta-

ların altının çizilmesi önemli zira kitabın temelini bu tartışma başlığı oluşturuyor: Hükümetler, gitgide artan bir rahatlıkla ve dokunulmazlık sayesinde insanlara verilmiş olan hakları istismar ediyorlar.

Tam yurttaş, 1966 yılı Sözleşmeleri ve bu sözleşmelerin bölgesel muadili olup, Uluslararası İnsan Hakları Bildirgesi'nden hareketle hazırlanan sözleşmelerce tanınan ve sivil, siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik haklar olmak üzere beş temel hakka sahiptir. Marshall'ın (1950) meşhur önermesine göre sivil haklar 17. yüzyılın, kültürel haklar 18., siyasi haklar 19. ve ekonomik haklar ise 20. yüzyılın kazanımlarıdır. Buna göre 21. yüzyılı, ekonomik hakların güvence altına alınması için vereceğimiz mücadele neticesinde elde edilecek kazanım tanımlayacak diyebiliriz.

Yine de, Bobbio (1990) ve başkalarının da vurguladığı gibi, hakların oluşturulması için gerekli olan tek birliktelik biçimi ulus-devlet değildir. Birçoğumuz, belirli topluluklar içinde bireysel ve grup haklarımızı oluşturmak ve bu hakları kazanabilmek için kimi birlikteliklere dahil oluyoruz. Hak, bir kulübe katılan ve makbul üyeler olarak kalan kişilere sağlanmış olan bir şeydir. Bu bakış açısı yurttaşlığın ve hakların katmanları olduğu imajını üretiyor. Bununla alakalı olarak mesleki yurttaşlığı düşünelim. Mesleki yurttaşlık, bir dizi eylemi “uygulama hakkına” sahip olmayı ve bu hakkı, doktor, avukat, marangoz ya da fırıncı gibi atfedilmiş kimi unvanlar üzerinden kazanmayı ima eder. Bununla birlikte mesleki yurttaşlık, gelir, menfaat, statü ve temsil ya da eyleyici olma haklarını içerir. Bu haklar, hukuk ve tıp uzmanlıklarında olduğu gibi, nesiller boyu aktarılan ve bir meslek üzerinden kazanılmış ve meşrulaştırılmış haklardır.

Buradaki esas unsur, bir topluluğa *ait olma* hakkı ya da belirli sayıda topluluk üzerinden kendini tanımlama hakkıdır. Bundan dolayıdır ki özgürlük bir araya gelme (associational) özgürlüğü olarak yorumlanmak zorundadır. Aristotle'dan Arendt'e uzanan bu bakış açısı, modern sosyal demokratlar ve de liberteryanlar ve neo-liberaller gibi özgürlüğü bireysel temelde değerlendirenler sayesinde ortadan kalktı.